

SCHIMBARE ȘI CONFLICT SOCIAL

ANA BĂLAȘA

Interesul pentru studierea problematicii schimbării și conflictelor sociale, manifestat îndeosebi în ultimele decenii în țările industriale dezvoltate, găsește, în zilele noastre, o nouă și puternică sursă de legitimare în țările din estul și centrul Europei unde au loc transformări politice, economice, sociale și culturale de anvergură, profunde și foarte rapide, adesea brutale.

În țara noastră, din motive care nu mai merită invocate, problematica schimbării sociale, a conflictelor sociale și a raporturilor dintre aceste fenomene a fost abordată, până nu demult, doar tangențial și preponderent teoretic, fără aplecare spre realitatea socială concretă. În prezent, amploarea schimbărilor și a conflictelor sociale, interferența lor, importanța pragmatică a administrării conflictelor în vederea realizării unei minime și necesare stabilități sociale, existența unor relații multiple și semnificative între calitatea vieții și starea de conflict și/sau cooperare fac oportună *analiza sistematică* a acestei probleme. Studiul de față își propune să fie o contribuție la un asemenea demers științific.

1. Societatea românească este o societate în schimbare

Întrebarea dacă perioada de tranziție din România reprezintă o veritabilă schimbare socială ar părea superflua dacă ea n-ar reveni periodic în discuțiile publice, iar în unele medii politice și culturale nu s-ar mai susține încă, teza că am avea de-a face doar cu o „schimbare de echilibru” fără ca *sistemul social* însuși să fi fost afectat.

Confruntările de idei pe această temă, tonul lor adesea pasional reflectă, pe de o parte, importanța care se acordă întrebării, iar pe de altă parte, sugerează faptul că elaborarea răspunsului reclamă apelul la alte mijloace decât ale simțului comun.

Din *perspectivă sociologică* perioada de tranziție pe care o parcurge țara noastră se caracterizează nu numai prin unele *evoluții* politice și economice, ci înseamnă o veritabilă *schimbare socială* (sau un cumul de schimbări sociale) în sensul sociologic al termenului: „orice transformare observabilă în timp, care afectează, într-un mod care nu este nici provizoriu, nici efemer, structura sau funcționarea organizării sociale a unei colectivități date și care modifică cursul istoriei sale”.

Considerând această definiție ca o *grilă de evaluare*, să-i analizăm elementele esențiale. Observăm că o schimbare socială este, mai întâi, *un fenomen colectiv*, implicând fie o parte a unei colectivități fie colectivitatea în ansamblul ei. Din acest punct de vedere nu mai este nevoie, credem, să argumentăm că, într-un fel sau altul, întreaga populație a

¹ Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*, Montréal, Editions H.M.H., 1968, vol III, p. 22, vezi și p. 19-21.

țării noastre este antrenată în schimbare: a condițiilor și stilurilor de viață, a raporturilor interindividuale și sociale, a universului mental etc.

O schimbare socială trebuie să fie, îndeosebi, o schimbare de structură ceea ce presupune modificări în organizarea socială în totalitatea sa sau în cadrul unora din elementele structurale. Modificările, observabile deja în societatea românească în plan politic, economic și social, al relațiilor și instituțiilor sociale, impactul lor imediat și, mai ales, de perspectivă, asupra diferitelor segmente ale societății românești, certifică inițierea unor schimbări structurale care se derulează într-un ritm mai lent sau mai rapid, a căror „vizibilitate” va crește o dată cu scurgerea unor perioade variabile de timp. De altfel, o schimbare de structură presupune o identificare în timp a unui ansamblu de transformări și a succesiunii acestora, raportate la un punct de referință, de pornire, față de care se poate aprecia dacă ceva s-a schimbat, ce anume și în ce măsură.

Elaborarea Constituției țării, instituirea alegerilor libere și democratice, constituirea puterilor care definesc statul de drept și separarea lor, pluralismul politic și sindical, libertatea de expresie și de asociere, punerea în funcțiune, în diverse sectoare economice, a unor mecanisme ale pieței libere și a suportului lor instituțional, schimbările inițiate sau deja realizate în statul proprietății, asocierea la unele structuri ale Comunităților europene etc. — sunt tot atâtea evenimente și fenomene care distanțează calitativ — oricât de ambiguu și confuz ar mai părea încă — momentul actual de momentul inițial al Revoluției.

Seria acestor schimbări considerabile, în plan politic, economic, social mental nu este desigur încheiată, ea va fi continuată întrucât, un regim democratic nu este definit doar de instituțiile sale, ci și interacțiunile factorilor economici, sociali, culturali, de condiția individului în societate. Au apărut și se vor accentua noi modalități ale raporturilor dintre actorii sociali, ca indivizi și grupuri, caracterizate fie prin colaborare, fie prin competiție, concurență, opoziție, conflict.

Pentru a fi o schimbare de structură, orice schimbare trebuie, de asemenea, să facă proba că transformările nu sunt nici superficiale, nici efemere, ci durabile și profunde. Din acest punct de vedere, în ciuda frustrărilor, a aspirațiilor neîmplinite și a nemulțumirilor de tot felul, se poate afirma că opțiunea pentru schimbare, pentru altceva decât a fost, este cvasiunanimă. Majoritatea sondajelor de opinie indică un consens, inclusiv la nivelul conștiinței comune, privind aspirațiile spre „altceva”, certitudinea ireversibilității procesului declanșat în decembrie 1989.

Prin întrunirea condițiilor definitorii pentru ceea ce numim schimbare socială este afectat însuși cursul istoriei societății românești. *Sensul acestui curs (tranzicție spre ce?) vizează alt sistem de organizare socială, economică și politică. Dintre caracteristicile generale ale noului sistem doar câteva sunt însă, explicit formulate și întrunesc acordul general: trecerea la una sau alta a formelor economiei de piață, constituirea statului de drept, instaurarea democrației. Dar definirea societății viitoare prin consensul numai asupra acestor atribute lasă un spațiu destul de mare de indeterminare. Aceasta facilitează o diversificare de opțiuni și opinii contradictorii privind „calea de urmat” care, deși benefice în general, creează noi surse de tensiuni și conflicte.*

Oferta politică în acest domeniu a înregistrat un evantai destul de larg, din care n-au lipsit nici soluția reluării firului întrerupt înaintea celui de-al II-lea război mondial, nici cea a „arderii etapelor” și plonjarea direct în societatea postindustrială fapt ce ne-ar scuti de toate

neajunsurile cunoscute ale capitalismului. Disputele privind „chipul” societății viitoare și „ritmul” în care trebuie să se ajungă la ea au consumat atâta energie și au concentrat într-atât atenția, încât a existat chiar riscul să nu se mențină un minimum de pace socială și cooperare, necesare obiectivelor fundamentale ale tranziției, *obligatorii* pentru orice fel de economie de piață. Dintre soluțiile posibile, „modelul” cel mai performant, cel puțin din punct de vedere economic, este cel al societății industriale avansate („postindustriale”). Așa, încât, pentru cei mai mulți oameni, societatea deziderabilă este cea definită, în termeni relativ vagi, a „democrației” și a „economiei de piață” prin care, la nivelul conștiinței comune, se subînțelege o economie eficientă și, mai ales, bunuri și servicii abundente și accesibile. Țările vest-europene sunt expresia concretă și „verificată” a acestui model. Dar, pe de o parte, se constată — cu amărăciune și chiar cu exasperare — că societatea românească nu poate să ajungă rapid la acest stadiu, iar pe de altă parte înseși aceste țări, în ciuda creșterii economice, nu rezolvă automat problemele umane, sociale, ecologice etc., nu asigură condițiile pentru o creștere — proporțională sau cea economică — a calității vieții pentru toți membrii societății. Civilizația muncii industriale și a consumului generalizat nu pare să aducă prin sine, împlinirea umană.

Și, atunci, încotro?

De regulă, mai toți teoreticienii modelelor sociale au anunțat o lume mai bună, o societate umană în care să domnească justiția și dreptatea socială, libertatea și democrația. În realitatea socială însă, nici o societate nu corespunde modelelor imaginate. În plus, în special în Est, există o mare circumspecție și chiar alergie la proiectele de societăți „ideale” care evocă automat normativitate strictă în legătură cu care amintirile sunt încă prea proaspete pentru a nu provoca rezistență.

Aparent, prefigurarea unui model al societății viitoare ar avea mai multă audiență dacă ar fi realizată în termenii previziunii științifice care eludând tentațiile ideologice, să stabilească în mod *obiectiv*, grație noilor performanțe ale informaticii, căile care pot fi urmate, condițiile și restricțiile fiecăreia dintre ele, oferind, deci, ceea ce se numește o *prospectivă socială*. Dar, așa cum atrăgea atenția sociologul P. H. Chombart de Lauwe (*Cultura și puterea*) ne putem întreba în ce măsură oamenii ar fi siguri că și-ar putea subordona tehnica prospectivei sociale sau, dimpotrivă, nu ar deveni slujitorii ei? Și, apoi, în domeniul social, putem oare opera numai în termenii previziunii științifice, în accepția strictă a acesteia, fără să ținem seama de opțiunile celor implicați în procesul istoric, de așteptările și aspirațiile lor? Fără să ținem seama, de fapt, de oamenii concreți? Așadar, „obsesia” modelului de urmat va mai dăinui și va mai provoca confruntări, tensiuni, conflicte. Acestea vor induce, ele însele, noi schimbări care, probabil, vor contura mai bine profilul societății viitoare, fără însă să ni-l deseneze neapărat în linii ferme.

De fapt, obsedant credem că ar trebui să fie nu atât „modelul” care nu poate reprezenta decât un *mijloc*, cât obținerea *scopului*, acesta din urmă într-adevăr obsedant: libertatea umană și bunăstarea pentru fiecare.

2. Orice societate comportă contradicții, tensiuni și conflicte

Conflictele sociale sunt inevitabile în orice societate. În orice tip de organizare socială, mai ales în cele complexe, se pot identifica fricțiuni, contradicții și conflicte, ca

urmare a locului diferit pe care îl ocupă persoanele, grupurile, colectivitățile, a funcțiilor pe care le îndeplinesc, a avantajelor de care beneficiază.

Cu atât mai mult într-o societate în schimbare rapidă, coexistența unor structuri, instituții, norme, valori care nu se pot adapta perfect unele la altele, constituie o sursă de tensiune și conflicte. Chiar ritmurile diferite în care operează schimbările în cadrul diverselor segmente ale societății se constituie în surse conflictuale. Însuși progresul schimbării angajează necesarmente fricțiuni care, la rândul lor, alimentează schimbarea, influențându-i ritmul și orientarea. Se poate spune, într-adevăr, că „orice schimbare se operează și printr-o succesiune de conflicte iar aceste conflicte sunt, ele însele, factori ai unor noi schimbări”².

Nu toți agenții sociali — indivizi, grupuri, instituții — au același rol în schimbarea socială. Mai mult, grupurile sociale afectate de schimbare manifestă, de regulă, direct sau mediat, rezistență sau chiar opoziție față de schimbare, potențând situațiile conflictuale. Valorile interiorizate anterior, în cursul procesului de socializare, ca și mentalitățile constituite în timp operează poate cea mai mare contrapolare la exigențele schimbării.

Pe de altă parte, dacă în cadrul unei evoluții normale, societatea poate „absorbi” contradicțiile prin mecanisme „naturale” de integrare și de control social sau le poate face suportabile, în condițiile de schimbare rapidă și de criză, cum sunt cele care caracterizează societatea românească — și, în general, țările est-europene — o serie de contradicții rezistă la procesul de integrare și absorbire, suscitând, fatalmente, tensiuni și conflicte.

De altfel, cercetătorii domeniului observă că societățile postindustriale, așa cum sunt considerate multe din țările occidentale dezvoltate, sunt departe de a fi caracterizate prin acalmie, părând mai degrabă marcate de o stare permanentă de concentrare și agitație socială. Fiecare din asociațiile politice, sindicale, naționale, religioase, filantropice, revoluționare etc. pot deveni „grupuri de presiune” asupra deținătorilor puterii pentru a-și apăra sau promova interesele lor specifice. Conflictele sociale se produc aici prin funcționarea normală a societății.

3. Starea conflictuală în România postrevoluționară

Dacă până în decembrie 1989, contradicțiile și tensiunile care nu conțineau să apară și să se adâncească conduceau, din cauze știute, la conflicte îndeosebi în stare latentă, bine camuflate și acelea, după revoluție asistăm la ruperea oricăror zăgazuri, la o erupție socială brutală. Consensul inițial, stabilit în elanul realizării scopului comun — înlăturarea dictaturii — este înlocuit relativ repede de un climat tensionat, încărcat de suspiciune. Vechilor tensiuni și contradicții li se adaugă altele noi, antrenate de schimbările în curs, din viața politică și economico-socială.

Ascensiunea inegală la posturile de răspundere și lupta pentru putere a grupărilor politice, dusă adesea cu mijloace nedemocratice, escaladarea revendicărilor economice, contestarea virulentă a conducerilor administrativ-teritoriale și ale instituțiilor și întreprinderilor acuzate fie de incompetență, fie de abuz și corupție, supralicitarea drepturilor de către unele minorități naționale, confuziile privind valorile sociale de apărut și normele de respect au împiedicat, cel puțin în prima perioadă, funcționarea normală a mecanismelor de control social, conducând uneori la situații de-a dreptul explozive.

² *Idem*, p. 125.

Dacă, inițial, conflictele par să fie consecința unei anumite și, poate, legitime *nerăbdări* cu care se vor schimbate lucrurile ca și a unui slab exercițiu al democrației, ulterior, cauzele se multiplică și se adâncesc conturând o situație mult mai dificilă decât se estimase inițial. Producția scade vertiginos, moneda națională se depreciază, prețurile, inflația și șomajul cresc, scade continuu puterea de cumpărare. Erorilor de politică economică și/sau de decizie politică li se adaugă altele care provin uneori din rea-credință, necinste, abuz, și care sunt identificate sau încriminate la toate nivelurile ierarhiei sociale.

Aspirațiile conomico-sociale ale celei mai mari părți a populației rămân neimplinite. Mai mult, costurile sociale ale tranziției, unele inevitabile, dar altele, decurgând din gestionare incompetentă, sunt inechitabil repartizate în cadrul diferitelor categorii de populație. Crește proporția celor care trăiesc în sărăcie sau la limita acesteia. Diferențierile sociale, în special cele care nu derivă din logica economică, ci din activitățile ilicite de tot felul sfidează spiritul și aspirația de dreptate și justiție socială.

Poate la fel de grav ca situația economico-socială la care s-a ajuns și care își are, în parte, și justificări obiective, este pericolul instalării sentimentului neîncrederii și dezolării, al sărăciei și apatiei sau, dinpotrivă, riscul izbucnirii unor conflicte iraționale, incontrollable. Capitalul de încredere și de răbdare care mai există depinde, în cazul majorității populației, de *finalitatea socială a reformelor: ameliorarea condițiilor de viață*. Acest capital poate fi grav compromis dacă se pierd speranțele de redresare economico-socială. Insatisfacția și frustrarea potențate de trecerea timpului ca și absența încrederii amplifică starea tensională, conflictuală în general, unele sau altele dintre conflicte în special, deteriorând și mai mult calitatea vieții individuale și colective.

Problematica conflictelor, a căror realitate socială este de necontestat și a gestionării lor capătă, în actualele circumstanțe, o importanță teoretică și pragmatică deosebită. Abordarea lor *sistematică* este posibilă din mai multe perspective. Calitatea vieții este una dintre ele. Cum percepe și cum „suportă” populația stările conflictuale? Se poate afirma că relațiile de cooperare sau conflict dintre actorii sociali ca indivizi, grupuri, colectivități influențează semnificativ calitatea vieții acestora și, invers, deteriorarea/ameliorarea calității vieții influențează natura relațiilor dintre actorii sociali.

De altfel, cele afirmate mai sus au constituit ipoteze de bază care s-au verificat în cadrul cercetărilor privind diagnoza calității vieții în România, realizate în 1991 și 1992 pe eșaloane naționale. Ne-am oprit atenția, în cadrul acestor cercetări, asupra conflictelor politice, economice, de muncă, intergenerații, interetnice, interreligioase întrucât am considerat că ele sunt, îndeosebi, potențate de *bulversări sociale*, exprimând, totodată, probleme sociale majore, cu impact semnificativ asupra stabilității societății românești.

Datele cercetărilor de teren³ confirmă atât existența unei stări conflictuale generale cât și existența conflictelor specificate. În această perioadă populația României a perceput o stare conflictuală de fond. Indicele stării conflictuale⁴, determinat ca medie a răspunsurilor la întrebările de estimare a tipurilor de conflicte, evidențiază faptul că starea conflictuală percepută este relativ intensă: 70,6% din frecvențe se situează sub media teoretică, pe panta

³ Ana Bălașa, Ioan Mărginean, Ilie Sandu, Gheorghe Socol, *Calitatea vieții în România în : Calitatea Vieții*, nr. 3-4/1992.

⁴ Prin aplicarea unui algoritm de factorizare s-a constatat că indicatorii prin care s-au măsurat tipurile de conflicte alcătuiesc un singur factor (dimensiune) care explică 47,5% din variația totală. Am denumit acest factor „stare conflictuală”.

negativă a scalei de măsurare, iar dintre acestea, 28% se plasează în zona critică — gravă. Numai 6% din frecvențe se află în zona nonconflictuală.

Având în vedere perioada de schimbare și de criză social-economică pe care o traversează țara noastră, credem că intensitatea stării conflictuale percepute se plasează, în bună măsură, în zona „fatalității” cu atât mai mult cu cât nu s-au instituționalizat sau nu funcționează încă eficient modalitățile de rezolvare pe cale democratică a felurilor de conflicte din diferite sfere ale organizării sociale. De altfel, starea conflictuală percepută în anii 1991 și 1992 era previzibilă încă din 1990 când opiniile, atitudinile și comportamentele politico-economice declarate indicau existența unei „disponibilități” pentru conflict a populației, în condiții și situații considerate justificate. Cum unele dintre condițiile și situațiile respective au devenit realitate, afectând interesele fundamentale ale oamenilor, potențialul de conflict, declarat în 1990, s-a concretizat în conflicte efective în 1991 și 1992.

Deși intensă, starea conflictuală percepută în acești ani a avut un caracter difuz, fără concentrare semnificativă în anumite medii sociale, profesionale sau categorii anume de populație. Mediul urban este, totuși, în prezent, un cadru predilect de desfășurare a conflictelor și este perceput ca atare. În teritoriu, Maramureșul și municipiul București se află cel mai aproape de zona „critică”, Transilvania, Moldova și Muntenia în zona de „atenție!” iar celelalte trei provincii istorice se plasează într-o zonă pe care o putem considera „obișnuită”.

Dacă prezența relativ mare a conflictelor este, cum spuneam, explicabilă în perioada de tranziție prin însuși conținutul ei de mari schimbări în toate planurile vieții sociale și, adesea, și personale, cum să interpretăm însă aprecierea populației că, în viitor, vor fi și mai multe conflicte? Ca o simplă proiecție în viitor a prezentului, ca pe o stare conflictuală latentă neexprimată încă în acte manifeste, sau ca pe o apreciere realistă întrucât, într-o societate pluralistă (nu numai politic) și democratică, divergențele de interese de tot felul pot fi încă și mai intense? Sau, este vorba, pur și simplu, de o lipsă de încredere într-o evoluție previzibilă spre normalitate?

Oricum, percepția subiectivă pesimistă asupra viitorului (din punct de vedere al evoluției conflictelor) are, așa cum o atestă cercetările noastre, o influență negativă asupra calității vieții. Pe de altă parte, însăși deteriorarea calității vieții poate fi sursa unei percepții pesimiste privind evoluția stării conflictuale.

În cadrul stării conflictuale, determinate pe baza estimărilor populației, ponderea cea mai mare a fost deținută de *componenta politică*. Faptul este interesant și credem că nu trebuie să surprindă. Pentru că, într-adevăr, cele mai spectaculoase schimbări și chiar răsturnări din această perioadă au avut loc în domeniul politicului. Pe de altă parte tensiunile, neînțelegerile, înfruntările, rupturile și crizele având ca temă domeniul politic s-au identificat nu numai în cadrul instituțiilor și structurilor de putere ci au penetrat și alte instituții, clase, categorii și grupuri sociale, chiar grupurile de prieteni, de vecinătate de rudenie.

Pentru o societate abia ieșită din totalitarism, aceste confruntări și conflicte, în măsura în care s-au derulat în respectul valorilor democrației și al normelor unor raporturi civilizate, au fost benefice, constituind o modalitate de a „învăța” pe viu exprimarea liberă a opiniilor, o ocazie de înnoire și schimbare a societății. Pentru că, înfruntările, *conflictele politice sunt nu numai efecte ci și surse de schimbare socială*. Unii teoreticieni afirmă chia

că, în societatea contemporană, cele mai importante sunt tocmai conflictele care vizează distribuția autorității și puterii. În cadrul modelului său teoretic privind conflictele sociale, Ralf Dahrendorf de exemplu, consideră că „inegalitatea distribuirii autorității între persoane și grupuri este cea care conduce la opoziția „dominație-supunere” din care rezultă necesarmente conflicte de interese⁵.

La rândul său, Alain Trouaine afirmă că modelul societal și „raționalizator” al civilizației industriale este mai ales rezultatul înaltului potențial de schimbare al conflictului politic: „Dacă faptul social esențial al secolului al XIX-lea european a fost mizeria, secolul al XX-lea a fost mai profund zdruncinat de totalitarism decât de conflictele economice. Nu poate fi separată apariția modelului raționalizator de primatul politicului”⁶.

Evidențierea factorului politic în schimbarea socială într-un moment al dezvoltării societății nu trebuie să însemne însă și absolutizarea lui pentru că, într-adevăr, așa cum remarcă și Raymond Boudon, „este imposibil să se facă dintr-o clasă particulară de conflicte sursa privilegiată a schimbării sociale... După caz, schimbarea socială se poate deci datora conflictelor sau opozițiilor de interese, decalajelor sau conflictelor (contradicțiilor) între instituții, schimbărilor localizate care antrenează efecte de iradiere⁷.

Dacă într-adevăr nu există un model absolut al unei cauzalități generale a schimbării sociale, aplicabil oriunde și oricând, sociologul are, în schimb, la îndemână, posibilitatea cercetării empirice pentru a determina, în situații concrete factorii explicativi și ierarhia lor.

În cercetările noastre empirice se constată astfel, așa cum am menționat deja, că, în acești primi ani ai tranziției factorul politic a avut un rol predominant, cel puțin în prefigurarea stării conflictuale, dacă nu chiar în întregul ansamblu de schimbări sociale. Conform opiniilor populației, sursele potențiale de conflict se înscriu, în această perioadă, cu precădere, în perimetrul politicului. Astfel, dintr-un șir de indicatori care descriu componentele vieții sociale individuale, pe primele locuri, în ierarhia factorilor de influențare a stării conflictuale, se situează calitatea cadrului participativ, insatisfacția față de viața social-politică, calitatea mediului social. Factorii privind sfera nivelului de trai se plasează abia după aceștia.

În 1992 și 1991, *conflictele politice au fost evaluate la cotele cele mai ridicate* chiar dacă expresia lor obiectivă — mitinguri, demonstrații, marșuri de protest etc. — s-a diminuat față de anul anterior. Rivalitățile și divergențele dintre și din interiorul unor partide s-au manifestat, cum se știe, în continuare și au fost puternic mediatizate, violența limbajului utilizat compensând impactul manifestărilor stradale, aproape abandonate.

Deși cu o virulență mai scăzută, a continuat totuși tendința unor persoane și grupuri politice sau culturale de a se erija în singurele deținătoare ale principiilor democrației ca și încercările nedemocratice de impunere a propriilor puncte de vedere ca singurele valabile. Surprinzătoare au fost practicile de contestare a rezultatelor scrutinului electoral de pe poziții elitiste după care unele voturi pot fi considerate mai valoroase decât altele. Printr-o astfel de atitudine, respectivele „elite” au comis, **ele însele**, o gravă subminare a democrației prin punerea sub semnul îndoielii a principiului votului egal și universal.

⁵ Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, Stanford University Press, 1959.

⁶ Alain Touraine, *Sociologie de l'action*, Paris, Seuil, 1965, p. 459.

⁷ Raymond Boudon, *Efectele perverse și schimbarea socială*, în: Raymond Boudon, *Texte sociologice alese*, București, Humanitas, 1990, p. 165.

Maniera de desfășurare a unor confruntări politice a avut mai de grabă un efect de uzură a interesului pentru politic, de respingere a preocupărilor în acest domeniu, considerate a fi mai mult în beneficiul persoanelor sau partidelor politice, dacă nu chiar taxate ca lipsite de onestitate. Declarațiile de „dezamăgire” și „non-implicare” sunt o măsură a modului în care este perceput mediul politic: 66% din subiecți își declarau în mai 1992, insatisfacția față de viața social-politică, iar 92,6% declarau că nu desfășoară nici un fel de activitate politică.

Totuși, imaginea de „conflict” între oameni cu vederi politice diferite a căror confruntare este de fapt normală, poate fi, într-o oarecare măsură, și rezultatul înțelegerii încă defectuoase a exercițiului democrației în situații de pluralism al opiniilor precum și al unei ponderi mari a componente emoționale în receptarea și evaluarea mediului politic, componentă supralicitată și de mass-media.

Conflictele de muncă cu o frecvență deosebită, mai ales în primul an după revoluție, au avut loc în aproape toate ramurile de activitate și au vizat categorii largi de personal. Se știe că în realitatea românească a ultimelor decenii, conflictele de muncă au fost, artificial, negate. Imediat după revoluție, în sfera relațiilor profesionale au fost formulate numeroase revendicări, unele reprimite sau autoreprimite ani în șir. Au fost reclamate schimbări pentru satisfacerea cărora s-au declanșat numeroase conflicte care au amplificat și mai mult dificultățile economice și sociale ale acestei perioade.

Satisfacerea revendicărilor economice inițiale și conflictele de muncă declanșate în valuri până la apariția legii care le reglementează, dar continuând și ulterior, au avut efecte negative notabile asupra economiei în ansamblu sau a unor sectoare ale acesteia. Nu de puține ori declanșarea conflictelor de muncă a fost integrată unor scopuri politice, partide și medii de informare susținându-le cu ferocitate, oricât de extravagante ar fi fost revendicările în dorința de a le transforma în mijloace de presiune asupra puterii, ignorând tota consecințele economice.

Sindicatul nou constituit, fără să aibă toate o bază socială reală sau o reprezentativitate efectivă au acționat anarhic o bună perioadă de timp, mizând excesiv pe amenințarea cu greve, asumându-și și roluri și competențe care nu le aparțineau. După reglementarea legală a conflictelor de muncă, frecvența acestora scade, presiunea socială slăbește, iar declanșarea grevelor este, de acum, mai bine motivată și conformă, în general legii. Totuși marile organizații sindicale nu se rezumă la poziția de apărare a intereselor și revendicărilor economice ale salariaților, ci vizează asumarea unor responsabilități mai larg inclusiv o intervenție mai substanțială în gestiunea societății. Sindicatul nu s-au eschivat de altfel de la recunoașterea faptului că își doresc rolul de participant la sistemul de decizi politice care să le confere mai multă influență. Intervențiile episodice în jocul politic culminează cu participarea unora dintre ele la alegerile parlamentare. Sancționarea drastică electoratului (numărul de voturi primite este extrem de mic) nu le creează complex dimpotrivă, influența lor pare să crească, mai ales a liderilor, instalați durabil în frunte organizațiilor lor.

Deplasarea câmpului de interes în afara întreprinderilor, urmărirea unor obiective mai largi decât cele strict economice și profesionale și chiar asumarea, conștient și voluntar, unor consecințe și implicații politice sunt, se pare, trăsăturile caracteristice și ale mișcărilor sindicale occidentale.

Este de subliniat că, dincolo de concluzia la care ne-ar putea conduce situația concretă de la noi din țară, conflictele de muncă nu semnifică doar un fenomen social negativ. Ele pot fi socotite, când exprimă revendicări și reclamă schimbări legitime, un fenomen funcțional atât la nivel local (întreprinderi, ramuri) cât și la nivel social global. În măsura în care antrenează schimbări benefice în organizarea întreprinderilor și instituțiilor, în relațiile de putere din interiorul acestora, conflictele de muncă pot deveni, ele însele, un veritabil factor de schimbare socială, în acord cu aspirațiile de democratizare a vieții profesionale și sociale.

Procesul de constituire a unor situații conflictuale are un caracter evolutiv și el poate debuta chiar cu cristalizarea aspirațiilor oamenilor spre altceva decât le oferă situațiile concrete în care se află. Evoluția spre conflicte colective de muncă, este precedată, de regulă, de o stare de nemulțumire generală a personalului unei întreprinderi/instituții. O anume intensitate a stării de nemulțumire face din acesta o „problemă” care trebuie luată în considerare. Într-un studiu de caz într-o întreprindere bucureșteană (IMEB) în toamna anului 1990, am constatat că sursele stării de nemulțumire, determinată ca „intensă”, se aflau printre caracteristicile desemnate, printr-o diagnoză de sistem, ca fiind în stare „gravă” sau „critică”. Aceste surse se refereau la: condițiile tehnico-materiale și de organizare a întreprinderii, slaba calitate a mediului social al întreprinderii și lipsa de preocupare pentru problemele oamenilor, deficiențele mediului participativ, nesiguranța locului de muncă. Cei care au declarat că în viitorul apropiat „se vor declanșa în mod sigur” conflicte de muncă, au apreciat cu calificativul „foarte slab” aceste caracteristici. Se poate constata că mulți din indicatorii apreciați astfel sunt expresia unor componente non-economice ale calității vieții de muncă ce se pot ameliora printr-o politică managerială adecvată și printr-o mai bună gestionare a resurselor umane.

Studiul de caz a surprins și procesul de cristalizare a convergențelor/divergențelor de interese (opinii) ale partenerilor sociali de la nivelul întreprinderii, o anumită polarizare a intereselor. Se confirmă astfel — și prin opiniile declarate — că terenul eventualelor confruntări și negocieri nu-l reprezintă doar problemele profesionale specifice, tradiționale — salariile, condițiile de muncă etc. — ci și dorința salariaților de a fi informați, de a participa la deciziile care privesc direct munca lor. Chiar dacă aceste aspecte nu apar totdeauna ca revendicări explicit formulate, ele constituie un fond de revendicări subiacente, implicite, a căror nesatisfacere va genera o stare tensională percepută, de mai mică sau mai mare intensitate. Ele pot potența evoluția spre conflict a altor revendicări emise sau pot deveni, ele însele, revendicări explicite.

Perceperea crizei întreprinderii de către toate structurile acesteia are loc diferențiat, în funcție de interesele individuale și de grup, de interesele imediate sau fundamentele ale diferitelor categorii de personal. Nu se evidențiază totuși divergențe majore între partenerii sociali, o opoziție radicală a modurilor determinate de raportare a acestora la întreprindere: nu se poate afirma că numai „patronul” (conducerea administrativă) „vede” și este preocupat de problemele tehnico-materiale și de producție după cum nici problemele legate de funcțiile sociale ale întreprinderii nu sunt doar obiect al preocupărilor sindicatelor și muncitorilor, ele sunt „văzute” și de conducerea întreprinderii. Poate tocmai de aceea, există acum, la noi, tendința de „a scoate” conflictele de muncă din cadrul întreprinderii în afara acesteia, preferând ca partener de negociere mai degrabă nivelurile supraordonate întreprinderii care-și

declină, deseori, competențele în rezolvarea cauzelor conflictelor. Partenerul, conștientizat de muncitorii ca și de liderii sindicali, nu este atât conducerea întreprinderii cât „statul”. Modificările în statutul întreprinderilor vor determina, probabil, schimbarea acestei situații, în sensul cristalizării depline a parametrilor din întreprindere, aici aflându-se terenul firesc și propice al negocierilor conflictelor de muncă.

O economie în criză, dominată de greutate și de sărăcie își face cunoscute efectele în viața socială cotidiană, ea este cea care determină și alimentează toate tipurile de conflicte. De aceea calea cea mai sigură de a reduce toate tipurile de tensiuni sociale, este, dacă nu chiar bunăstarea economică, măcar obținerea unui trai decent.

Sărăcia este deja un fenomen de amploare în România și ea nu poate fi combătută numai de protecția socială. Sunt reclamate corecturi în politica economică, se impune diminuarea sau înlăturarea erorilor în elaborarea strategiei și în aplicarea reformelor. Programele de privatizare, de pildă, pot corecta sau adânci discrepanțele dintre straturile sociale în formare, mai ales dintre cele extreme, care pot să devină subiectul unor conflicte majore. În ultimul an, odată cu scăderea veniturilor reale ale unei mari părți a populației, revendicările economice au revenit spectaculos în etiologia conflictelor, așa încât, cel puțin pentru momentul actual și etapa imediat următoare, realitatea din societatea românească va contrazice teza privind depășirea determinismului economic al mișcărilor sociale.

Conflictele între săraci și bogați au o vizibilitate socială mai redusă și de aceea par mai dificil de circumscris.

Nu știm pe ce criterii a identificat populația bogății și săracii și divergențele de interese dintre ei, cert este că în investigațiile noastre, n-a avut dificultăți să o facă: ponderea non-răspunsurilor și a celor care au negat existența acestui tip de conflict sunt neglijabile. Divergențele dintre cele două categorii sunt bine conștientizate și de „săraci” și de „bogați”. Dintre aceștia din urmă, 55% apreciază conflictele respective ca fiind existente „în mare măsură”.

Bogații și săracii nu se suprapun, neapărat, cu anumite clase sociale și nici nu sunt, în totalitate, un rezultat natural al acestei diferențieri sociale care acompaniază inevitabil tranziția la economia de piață și care, fără îndoială, se va accentua în viitor.

Nu numai aceste diferențieri sociale derivate din logica economică par să fie avute în vedere de subiecți atunci când apreciază conflictele între bogați și săraci și, sau mai ales, excesele de diferențiere („bișnița”, corupția, îmbogății revoluției nu sunt doar formule gazetărești de vreme ce, sub presiunea opiniei publice, fac obiectul dezbaterilor parlamentare și al unor acte legislative), nu odată legitimate printr-o supralicitare a ideologiei inegalității sociale, ca alternativă la ideologia „egalitaristă”.

Prezența cea mai mare a conflictelor dintre bogați și săraci este afirmată de muncitorii din domeniul public, persoanele domiciliat în urban, liderii sindicali și cei afiliați organizațiilor sindicale. Faptul este consemnat întrucât, de exemplu, în toate țările est-europene se observă, mai ales la muncitorii, o rezistență, mai mult sau mai puțin disimulată, la programele de trecere la economia de piață, mai precis la efectele negative ale acestora pe care, într-adevăr, ei le suportă în mai mare măsură în raport cu alte categorii de populație. La motivațiile economice se pot adăuga și cele legate de mentalitatea egalitarismului ca și frustrările pierderii statutului economic cvasiprivilegiat

(până în 1989, de multe ori, inginerii și specialiștii erau mai prost plătiți decât unele categorii de muncitori) și al celui social politic (iluzia de „clasă conducătoare” în societate).

Raporturile profesionale au fost preponderent neconflictuale în această perioadă. În măsura în care s-au manifestat, tensiunile interreligioase s-au declanșat mai curând între culte ca instituții, decât oamenii cu vederi religioase diferite. De aceea ele nici nu pot fi interpretate ca fiind expresia unor fenomene de intoleranță religioasă, de altfel, în opinia populației, raporturile interconfesionale sunt singurele situate pe panta pozitivă a scalei de măsurare.

Este evidențiat că, dacă în ultimele două decenii dialogul, reconcilierea și repudierea atitudinilor exclusiviste erau cuvântul de ordine, în anii '90 se poate observa un recul al tendințelor ecumenice și o resuscitare a celor misionariste și de prozelitism, riscându-se uneori chiar reiterarea conflictului istoric între religiile creștine. Conflictul „la vârf” nu rămân fără efecte asupra masei de credincioși și mai ales că aceste conflicte sunt sau pot fi utilizate de factorul politic. Este de acum, un loc comun, faptul că între politică și religie pot exista relații foarte strânse, multe dintre ele manifestându-se și în societatea românească. De pildă, instituțiile religioase pot să-și asume funcția de legitimare sau de contestare a puterii stabilite, pot să joace rolul de forță de unificare națională sau, dimpotrivă, să determine tulburări. Ele pot să îndeplinească și o funcție de socializare politică, cel puțin inițială, a credincioșilor — funcție paralelă, complementară sau antagonistă în raport cu puterea stabilită, pot chiar să-și asume efectiv roluri politice, constituindu-se în grupuri de presiune. Este de menționat în context că, în unele cercuri religioase sau culturale occidentale se încearcă acreditarea ideii insidioase după care ar exista o legătură de afinitate între democrație și cultura creștină mai ales cea de tip occidental. Și cum democrația este un obiectiv de construit în estul continentului, ea nu s-ar putea „universaliza”... decât printr-o profundă transformare a culturii acestuia în care componenta religioasă să ocupe un loc important. Mai simplu spus, suntem în fața aserțiunii — falsă din punct de vedere științific și perfidă din punct de vedere moral — după care religiile extraoccidentale, în speță cele orientale, ar fi obstacole în calea democratizării. Se creează astfel, pe calea reacțiilor emoționale, condiții suplimentare de conflict.

Conflicte etnice ne-au fost supuse atenției pe de o parte de importanța specială pe care au căpătat-o în zona noastră în acești ultimi doi ani, iar pe de altă parte de cvasiabsența acestui tip de conflict din modelele de analiză a conflictelor din cadrul sociologiei schimbării și dezvoltării.

Conform paradigmei „modernizării” care asimilează schimbarea socială cu trecerea de la tradițional la modern, problemele etnice aparțin lumii „particulariste”, premoderne, apărând ca obstacole în calea schimbării sau ca o consecință a unei „modernizări incomplete”⁸.

În acest fel, teoriile privitoare la conflicte și dezvoltare — fie că sunt liberale, funcționaliste sau marxiste — au minimalizat, în general, importanța problemelor și a conflictelor etnice. Nu se dispune, de aceea, de modele teoretice adecvate când se abordează aceste probleme contemporane, devenite atât de actuale.

⁸ Radolfo Stavenhagen, *Les conflits ethniques et leur impact sur la société internationale*, în *Revue internationale des sciences sociales*, nr. 127/1991, p. 123-124.

Expresia „conflict etnic” acoperă — așa cum apreciază R. Stavenhagen — un evantai larg de situații. În unele cazuri nu se poate vorbi propriu-zis de conflicte etnice, ci de conflicte sociale, politice, sau economice între grupuri care se definesc prin diverse trăsături etnice: culoarea pielii, rasă, religie, limbă, origine națională. Adesea, aceste trăsături maschează alte caracteristici distinctive, ca interesele de clasă sau de putere politică, a căror analiză relevă că ele sunt veritabile resorturi ale conflictului. Atunci însă, când criteriile etnice sunt conștient sau inconștient utilizate pentru a diferenția grupurile în conflict și sunt transformate în simboluri mobilizatoare — elementul etnic joacă un rol determinant în natura și dinamica conflictului⁹.

În studiul *Ce înseamnă democrația astăzi?* A. Touraine pledând pentru afirmarea „dreptului fiecărui individ de a-și construi și a-și apăra propria individualitate” menționează importanța respectării drepturilor minorităților în orice dezbateri actuală asupra democrației, considerând un atentat la drepturile omului imposibilitatea, pentru minorități, a altei alegeri decât asimilarea în societatea și cultura majoritară sau marginalizarea ori excluderea acestora. Pe de altă parte, autorul citat consideră, dacă fiecare grup cultural își definește identitatea numai prin diferențele față de alte grupuri, introducând relații de completă „străinătate” (*étrangeté*), aceasta nu poate conduce decât la rasism și conflict.

Conflictele interetnice au fost prezente, în această perioadă, în țara noastră, chiar și în câteva secvențe violente. Afirmate de 41,7% din populație, ele sunt în scădere în 1992 față de 1991.

Dincolo de unele evenimente și stări care aduc în prim plan problema de natură etnică, este de observat că, în cercetările noastre, naționalitatea nu s-a dovedit a fi un criteriu de diferențiere nici în domeniul nivelului de trai și nici în acela al calității vieții. Subiecții de naționalitate română și maghiară, de exemplu, (pentru care eșantionul a permis comparații) sunt la fel de mulțumiți sau nemulțumiți de viața lor în general și de majoritatea componentelor ei, au aceleași temeri și percep similar schimbările din peisajul economic, politic și social.

Ipotetic, o minoritate care se simte nedreptățită, frustrată percepe cu o mai mare intensitate stările conflictuale. Interesant este faptul că cei care percep o stare conflictuală mai mare, sunt românii, chiar conflictele etnice fiind percepute cu mai mare acuitate de către aceștia. Se pot avansa două ipoteze: fie maghiarii sunt mai adaptați la situațiile conflictuale, fie cei care se simt mai amenințați sunt românii.

Etnicizarea excesivă a discursului de către unii reprezentanți ai minorității naționale maghiare în condițiile în care, în realitate, și românii și maghiarii se confruntă cu aceleași probleme economice, sociale, politice, se poate constitui într-un factor de stimulare a animozităților, divergențelor, conflictelor.

Este de subliniat că orice dialog pe probleme etnice trebuie să respecte un minimum de principii metodologice. De pildă, relațiile interetnice nu se pot aborda în afara contextelor socio-istorice concrete în care ele se manifestă. De asemenea, se impune precizarea naturii divergențelor dintre partenerii de dialog: acestea se derulează într-un cadru instituțional constituit, cu respectarea regulilor jocului, sau privesc însuși acest cadru? În fine, conceptele utilizate trebuie să fie clar definite căci precizarea explicită a semnificațiilor acordate este extrem de importantă când se operează într-un câmp politic atât de sensibil.

⁹ *Idem*, p. 126.

4. Dezvoltarea conflictuală a societății este compatibilă cu toleranța, dialogul și cooperarea

Așadar, constatăm că, în societatea românească, pe de o parte accelerarea proceselor economice și sociale din perioada de tranziție la economia de piață, pluralismul opțiunilor valorice și comportamentale duc la *contradicții, tensiuni și conflicte* în diferite planuri ale vieții sociale, între diferite grupuri sau colectivități umane iar, pe de altă parte, se impune cu evidență faptul că realizarea Reformei necesită *asigurarea unei stabilități a climatului social*, menținerea — pe fondul schimbărilor accelerate — a unui anumit grad de coeziune și coerență socială care să facă posibile redresarea și relansarea vieții social economice, politice, culturale.

Într-o societate democratică, importantă pare să fie nu atât prezența sau absența conflictelor cât modalitățile de rezolvare, caracterul lor normal sau patologic, șansele de a deveni sau nu distructive, destructurante. Dacă, în această perioadă în țara noastră, prezența conflictelor este resimțită, fără îndoială negativ, de cea mai mare parte a populației, nu este exclus ca, în viitor, să aibă loc o anumită *acomodare la conflict* și deci, dimensiunile și intensitatea acestora să nu mai afecteze, în aceeași măsură ca în prezent, calitatea vieții individuale și sociale. Cu condiția, desigur, a existenței unui optim al alternativelor, al pluralismului de valori sociale, politice, economice, morale, culturale, întrucât, așa cum constată cercetătorii relațiilor sociale, relativismul excesiv, coexistența haotică de adevăruri disparate sunt destructurante, conduc la acte gratuite și „revolte fără cauze”, la anomie.

Recunoscând conflictele ca trăsătură permanentă a tuturor structurilor sociale, trebuie recunoscute, deopotrivă, posibilitatea și necesitatea reglării lor pe căi pașnice. Elaborarea unor modalități, instituționalizate sau nu, de „administrare” a conflictelor sociale și de rezolvare a lor pe cale democratică este în beneficiul atât al societății cât și al individului. Marcată de tensiuni și conflicte numeroase, societatea românească s-a dovedit a avea resurse puternice de reglare, de menținere a echilibrului și evitarea unor fenomene destructurante. Credem că în condițiile actuale ale României, echilibrul și stabilitatea socială sunt atât de necesare încât respectarea regulilor jocului democratic, toleranța, dialogul și cooperarea se impun nu doar ca deziderate, ci ca norme presante ale vieții cotidiene.